

LIETUVOS SIEKIAI ATGAUTI LENKŲ UŽIMTAS ŽEMES 1920 METŲ VASARĄ

Vytautas Lesčius

Docentas, daktaras
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedra
Tel. 268 72 87

Įvadas

Nuo 1918 m. atsikuriančiai jaunai Lietuvos valstybei teko patirti daug sunkių išbandymų. Tuo metu, kai naujam gyvenimui pakilusi lietuvių tauta itin sudėtingomis sąlygomis pradėjo kurti valstybės institucijas, o vadovaujantieji veikėjai diplomatiniais kanalais siekė, kad jos egzistenciją pripažintų kitos pasaulio valstybės, nedraugiškai nusiteikusios gretimos šalys (Sovietų Rusija, bermontininkai ir Lenkija), siekdamos agresyvių tikslų, pradėjo veržtis į Lietuvos žemes ir užėmė dideles jos teritorijas. Tik pradėtos formuoti Lietuvos ginkluotosios pajėgos iki 1919 m. pabaigos ne tik sustabdė pirmųjų dviejų priešiškų jėgų – bolševikų ir bermontininkų – tolesnį skverbimąsi į krašto gilumą, bet ir, iškovojusios sėkmingų pergalių, išvijo juos iš Lietuvos.

Nuo pat Nepriklausomybės paskelbimo dienos itin sudėtingi santykiai susiklostė su Lenkija, kurios valdančiųjų sluoksnių planuose tuo metu vyravo dvi pagrindinės koncepcijos: tiesioginis Lietuvos prijungimas prie Lenkijos, arba inkorporacija, ir netiesioginis, užmaskuoto prijungimo būdas – federacija. Kovų su bolševikais pretekstu 1919 m. balandžio 19–21 d. stai-

ga užėmę Vilnių ir jo apylinkes, lenkai, toliau tęsdami „įvykusių faktų“ politiką, panaudojo prieš Lietuvą visą kompleksą priemonių – anti-lietuvišką propagandą šalies viduje bei Paryžiaus Taikos konferencijoje, karines provokacijas bei slaptųjų karinių organizacijų – POW (*Polska Organizacja Wojskowa*), OSN (*Organizacja Strelcow Nadniemenskich*) ir kitų bandymus sugriauti Lietuvos valstybę iš vidaus, naudodamiesi pastarosios laikiniais sunkumais, nesilaikė Santarvės šalių 1919 m. birželio 18, liepos 26 ir gruodžio 8 dienomis notifikuotų demarkacijos linijų, įsiskverbė į Lietuvos teritorijos gilumą ir užėmė didelius jos plotus Širvintų krašte, Vievio apylinkėse, dešinėje Nemuno pusėje, Pietų Suvalkijoje ir kitose vietose.

Lietuvos vyriausybė savo santykius su Lenkija visą laiką siekė pagrįsti geros kaimynystės principais, ne kartą siūlė ginčytinus teritorinius klausimus išspręsti savitarpio derybomis. Tačiau dėl Lenkijos valdančiųjų sluoksnių aiškiai aneksionistinės politikos Lietuvos atžvilgiu ir Santarvės valstybių šališkumo jai to nepavyko pasiekti. Taip tarp Lenkijos ir Lietuvos valstybių susidarė nepaskelbtas karo stovis.

Tam tikri Lietuvos ir Lenkijos santykių pokyčiai ėmė ryškėti 1920 m. vasaros pradžioje,

kai permainingai vykusio Sovietų Rusijos karo su Lenkija metu pastarosios kariuomenė, Raudonosios armijos spaudžiama, buvo priversta sparčiai trauktis ne tik iš buvusių Rusijos teritorijų, bet ir iš užimtų Lietuvos žemių. Pasinaudojusi šia palankia padėtimi ir tų metų liepos 12 d. su Sovietų Rusija pasirašyta taikos sutartimi, kuria Lietuvai buvo pripažintas ne tik Vilnius ir Vilniaus kraštas, bet ir Gardinas bei Pietų Suvalkijos žemės, Lietuvos kariuomenė, aktyviai veikdama, iki rugpjūčio pabaigos išstūmė lenkų ginkluotąsias pajėgas ir išlaisvino iš jų valdžios daugumą pirmiau minėtų teritorijų. Tai buvo didelis lietuvių laimėjimas, teikęs gražių tolesnio valstybės institucijų kūrimo vilčių.

Pažymėtina, jog istorinėje literatūroje šie svarbūs įvykiai dar mažai tenušviesti. Dalis lenkų istorikų darbų šiuo klausimu yra poleminių-propagandinių pobūdžio. Kai kurie lenkų istorikai (R. Mienickis¹, J. Smolenski² ir kt.), sukaupe ir panaudoję nemažai vertingos medžiagos, savo publikacijose neretai stengėsi apeiti „aštrius kampus“ arba tiesiog nutylėti jiems nepageidaujamus faktus. Vienas iš žymiųjų lenkų istorikų P. Losovskis³, siekdamas nauju požiūriu įvertinti to meto Lietuvos ir Lenkijos santykius, karinio konflikto priežastis bei esmę ir išlikti objektyvus, nors ir pripažino Seinų krašto lietuviškumą, teisingo demarkacines linijas, kurias nustatant Lenkijos pusėje buvo palikti Seinų ir Punsko apylinkių lietuviai.

Dar mažiau vietos šiai problemai skirta lietuvių istorinėje literatūroje. Tarpukario laikotarpiu lenkų užimtų kai kurių Lietuvos teritori-

jų išvadavimo eiga atspindėjo tik trumpuose informaciniuose periodinės spaudos pranešimuose. Bene daugiausia vertingų minčių mus dominančia tematika randame iševijoje atsidūrusių istorikų Pr. Čepėno⁴ ir dr. A. Rukšos⁵ darbuose. Nors ir negalėdami remtis Lietuvos archyvuose sukaupta turtinga dokumentine medžiaga ir kitais šaltiniais, jie savo publikacijose pateikė nemažai naujų įdomių faktų bei aptariamojo laikotarpio įvykių vertinimų.

Šio straipsnio tikslas – remiantis archyvine medžiaga, vyriausybės dokumentais, įvairių autorių darbais, amžininkų atsiminimais, periodinė spauda bei kitais šaltiniais, įvertinti aptariamoju laikotarpiu susidariusias palankias lenkų užimtoms Lietuvos teritorijoms atgauti aplinkybes, apibūdinti to meto Lenkijos valdančiųjų sluoksnių bei bolševikų valdžios dvideidiską politiką Lietuvos atžvilgiu ir apžvelgti Lietuvos kariuomenės veiksmus vaduojant etnines lietuvių žemes.

1. Lenkų ir rusų bolševikų karinių operacijų reikšmė Lietuvai

Dar 1918 m. lapkričio 1 d. lenkų armija ėmė veržtis į Rytų Galicijos žemes. Po atkaklių mūšių su ukrainiečiais jai iki 1919 m. liepos vidurio pavyko pasiekti Zbručo upę. Tuo metu Raudonoji armija, veikdama iš rytų, išstūmė ukrainiečių nacionalistus iš Voluinės bei Podolės ir suėjo į karinį sąlytį su lenkų kariuomene. Prasidėjo jų susirėmimai.

Užsitęsęs permainingoms kovoms, tų metų rudenį Sovietų Rusija pasiūlė Lenkijai sudaryti taikos sutartį, tačiau lenkai, rytuose jau užėmę didelius plotus, su bolševikais derėtis nenorėjo,

¹ R. Mienicki. Wilno w polskim wysylku zbrojnym (Wilno i ziemia Wilenska). Wilno, 1930, t. 1.

² J. Smolenski. Walki Polsko-Litewskie na Suwalszczyźnie we wrzesniu 1920 r. Warszawa, 1938.

³ P. Losowski. Stosunki Polsko-Litewskie w latach 1918–1920. Warszawa, 1966.

⁴ Pr. Čepėnas. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Čikaga, 1986, t. II, p. 579–596.

⁵ Dr. A. Rukša. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Klivlendas, 1981, t. II, p. 431–477.

nes suprato, kad šie, susidoroję su N. Judeničo, A. Denikino bei A. Kolčako armijomis, vėliau galėtų visas savo jėgas mesti prieš Lenkiją. Be to, negalima pamiršti ir to svarbaus fakto, jog Lenkijos valstybės vadovas J. Pilsudskis nebuvo linkęs atsakyti planų visas buvusios Lenkijos ir Lietuvos žemes, tarp jų ir Ukrainą, federacijos pagrindais pajungti Lenkijai.

Deryboms nesisekiant, abi šalys ruošėsi kariuomenės operacijoms – J. Pilsudskis savo tikslams pasirinko Ukrainą, o bolševikai rengėsi didelei ofensyvai prieš lenkus šiauriniame fronte ir 1920 m. pavasarį permetė į jį nuo kovų su „baltaisais“ atpalaiduotas karines pajėgas. 1920 m. balandžio 25 d. lenkų armija netikėtai užpuolė bolševikus Voluinėje bei Podolėje ir po keleto sėkmingų operacijų gegužės 7 d. užėmė Kijevą bei visą dešiniakrantę Ukrainą. Tačiau netrukus raudonarmiečiams pavyko lenkus iš Kijevo išstumti.

Liepos pradžioje vienas iš bolševikų karvedžių M. Tuchačevskis šiaurės fronte prieš lenkus pradėjo didelę ofensyvą. Po kelių dienų rusai prie Antos ir Berezinos upių pralaužė kairįjį lenkų kariuomenės sparną ir privertė trauktis visą lenkų frontą. Rusų spaudimas šiame fronte tolydžio stiprėjo. Jiems atsivėrė laisvas kelias į Vilnių. Didėjant pavojui maždaug 450 km ilgio lietuvių–lenkų demarkacinėje linijoje buvusi lenkų gen. A. Boruščako vadovaujama vadinamoji II lietuvių ir gudų divizija sparčiai traukėsi, dar bandydama Švenčionyse sudaryti Vilniaus gynimo rezervą.

Dėl nesėkmių bolševikų fronte dar nuo 1920 m. birželio vidurio lenkų politika Lietuvos atžvilgiu ėmė pastebimai keistis. Tomis dienomis Kaune lankęsis Seimo narys lenkų diplomatas V. Kameneckis, lydintas Lenkijos socialistų partijos (PPS) atstovo M. Niedzialkovskio, bandė iš Lietuvos vyriausybės išgauti aiškų pareiškimą, jog, Lenkijai kariaujant su

Sovietų Rusija, Lietuva oficialiai pasiskelbs neutrali⁶.

Minėtos lenkų pastangos liko be rezultato – jie pažado dėl Lietuvos neutralumo negavo.

Ypač griežtai reikalavo keisti lenkų politikos kryptį Lenkijos generalinio štabo viršininkas gen. St. Halleris, teigdamas, jog grėsmingą Lenkijai valandą santykių su Lietuva sunormavimas būtų labai reikšmingas šaliai. Bet Lenkijos vyriausybė gen. St. Hallerio įspėjimo nepaisė⁷.

Tačiau bolševikams visu frontu pradėjus puolimą prieš lenkus ir jį sėkmingai tęsiant, Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha 1920 m. liepos 4 d. savo vyriausybės vardu visgi pripažino Lietuvą *de facto*, nors notoje tarp abiejų valstybių buvusių teritorinių ginčų net nepaminėjo⁸.

Lietuvos vyriausybė, šio lenkų diplomatinio žingsnio nelaikydama ypatingu geros valios pasireiškimu, tik liepos 24 d. padėkojo Lenkijai už pripažinimą *de facto* ir norą sueiti į draugiškus santykius⁹.

Abiejų pateiktų notų turinys rodo, jog Lietuvos ir Lenkijos santykiuose nieko ypač naujo neįvyko. Šių šalių politinis nusistatymas tebebuvo tas pats – Lenkija nesutiko užleisti Vilniaus Lietuvai, o Lietuva neparodė noro išsižadėti savo sostinės. Todėl praktiškai lenkų nota neturėjo beveik jokios reikšmės. O tolesni lenkų kariuomenės pralaimėjimai bolševikų fronte suteikė lietuviams viltį atgauti savo sostinę Vilnių bei Vilniaus kraštą ir jie tam ruošėsi.

Lenkams bolševikų fronte pralaimint, Lenkijos vyriausybės vadovas V. Grabskis 1920 m. liepos 9 d. išvyko į Belgijos miestą Spa, kur tuo

⁶ P. Lossowski. Stosunki Polsko-Litewski..., p. 166, 207.

⁷ Ten pat, p. 207–208.

⁸ J. Urbšys. Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai // Mūsų žinynas. Kaunas, 1930, t. 19, p. 270–271.

⁹ Ten pat, p. 271–272.

metu posėdžiavo Antantės valstybių atstovai, prašyti karinės pagalbos. Šį kartą sąjungininkai, prieš žadėdami lenkams dar kartą pagelbėti, smarkiai kritikavo juos už ginčus su Lietuva, dalies jos teritorijos užgrobimą, reikalavo nedelsiant pasitraukti iš Vilniaus ir jį grąžinti Lietuvai, netrukdamas jos kariuomenei įžengti į miestą¹⁰.

Sąjungininkų reikalavimu, Lenkijos ministras pirmininkas V. Grabskis liepos 10 d. nedelsdamas pasirašė protokolą perleisti Lietuvai Vilnių ir jo apylinkes pagal 1919 m. gruodžio 8 d. sąjungininkų nustatytą vadinamąją G. Curzono liniją. Taigi Lenkija tada sutiko, kad sąjungininkai išspręstų Lietuvos ir Lenkijos sienų klausimą¹¹.

Spa sutartis buvo skaudus lenkų diplomatiškas pralaimėjimas. Tai pripažino ir lenkų istorikai P. Losovskis¹² bei M. Novak-Kielbikowa¹³. Minėtas Lenkijos pralaimėjimas Spa ir paskui liepos 12 d. pasirašyta Sovietų Rusijos ir Lietuvos taikos sutartis, pripažinusi Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuvai, galutinai užkirto Lenkijai kelią diplomatišku būdu laimėti Vilnių. Nepatenkinti tokia įvykių eiga, lenkų kariniai veikėjai, vis dar tikėdamiesi sulaukyti Raudonosios armijos puolimą, neplanavo ir neskubėjo perleisti Vilnių lietuviams, tuo klausimu vėl siūlydami betarpiškas Lenkijos ir Lietuvos derybas¹⁴.

2. Šiaurės rytinių Lietuvos teritorijų išlaisvinimas

Iki 1920 m. liepos pradžios lenkų kariuomenė buvo įsibrovusi į Lietuvos teritoriją iki šios lini-

jos: Turmantas–Smalvos–Pakalnai–Lyduokiai–Pabaiskas–Sližiai–Gudonys–Gegužinė–Neris iki Gačionys–Gervėnai–Kaliesninkai–Alovė–Ilginiai–Merkinė–Nemunas–Augustavo kanalas–Maros upė–Būdvietis–Balonės ež.–Galadusio ež.–Beržininkai–Vaičiuliškis–Vištytis¹⁵.

Lenkai, kariaudami su Sovietų Rusija, Vilniaus frontą vadino lietuvių–gudų frontu. Jame, be kitų dalinių, veikė ir vadinamoji lietuvių ir gudų divizija.

Lietuvos vyriausybė buvo nusistačiusi, kad lenkų pasitraukimu būtina pasinaudoti ir, jiems traukiantis, užimti Lietuvai priklausančią teritoriją. Pažymėtina, kad 1920 m. pradžioje sumažinus kariuomenės kontingentą, tų metų vasarą Lietuvos ginkluotųjų pajėgų turėtose trijose divizijose tebuvo 25,5 tūkst. karių¹⁶.

Bolševikams spaudžiant, liepos 6 d. 4 val. lenkai buvo priversti palikti Daugpilio miestą bei tvirtovę ir pradėjo trauktis iš Lietuvos teritorijos. Kitą dieną Lietuvos karinė vadovybė, siekdama išvengti kruvinų susidūrimų su bolševikais, įsakė dalinių vadams, susitikus su bolševikais, paskirti karininkus parlamentarų ir užimti lenkų paliekamas vietas iki linijos Laukesa–Temenas–Toržekas–Drūkšiai. Pirmieji demarkacijos liniją peržengė IX pėst. pulko daliniai, stovėję gen. lttn. J. Galvydžio–Bykausko vadovaujamos III divizijos kairiajame sparne. Tą pačią dieną jie užėmė geležinkelio liniją nuo Kaukonių (Kalkūnų) iki Smalvų ežero, Turmante paėmė į nelaisvę keletą nuo savo dalinių atsilikusių lenkų kareivių ir du traukinio vagonus¹⁷.

¹⁰ A. E. Senn. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. Vilnius, 1992, p. 161.

¹¹ P. Lossowski. Stosunki Polsko-Litewski..., p. 210–211.

¹² Ten pat, p. 211.

¹³ M. Nowak-Kielbikowa. Polska–Wielka Brytania w latach 1918–1923. Warszawa, 1975, p. 216.

¹⁴ Pr. Čepėnas. Naujųjų laikų Lietuvos istorija..., p. 584.

¹⁵ Dr. A. Rukša. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 368.

¹⁶ V. Lesčius. Lietuvos kariuomenė 1918–1920. Vilnius, 1998, p. 162.

¹⁷ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų // Karys. Kaunas, 1930, Nr. 28, p. 542.

Lietuvos kariuomenė liepos 9 d. užėmė Dūkštą, Tauragnus, Kuktiškes, Skudutiškį ir Alantą. Žagarynės–Dūkšto rajone į nelaisvę buvo paimti 7 lenkų kariai su kulkosvaizdžiu. Dūkšto geležinkelio stotį užėmus bolševikams, į Daugpilį buvo pasiūsta lietuvių delegacija tartis dėl neutralios zonos tarp lietuvių ir latvių kariuomenių nustatymo. Kpt. A. Kerbelio vadovaujamas VII pėst. pulko II batalionas, žygiuodamas pirmyn, užėmė Šiupienius, Šešuolėlių dvarą, Širvintas, Musninkus ir Kazitiškį. Liepos 11 d. buvo užimta Kernavė, Molėtai, Inturkė, Dubingiai, Giedraičiai, Paberžė ir Jauniūnai. Tvarkingai išsirikiaavęs, su orkestru priešakyje VII pėst. pulkas Širvintose buvo džiaugsmingai sutiktas vietos gyventojų. Pulko vadui plk. ltn. Edv. Adamkavičiui buvo įteiktas gražiai nupieštas adresas „Lietuvos Apgynėjams“¹⁸.

Šiaurės bare Lietuvos kariuomenė pasistūmėjo nuo Laukesos miestelio. Buvo pareikalauta, kad lenkai atsitrauktų iš Vievio iki F. Focho nustatytos demarkacinės linijos.

O Lenkijos vyriausybė perleisti Vilnių Lietuvai vis dar dėsė. Tik liepos 9 d. bolševikams užėmus Švenčionis ir susidarius rimtam pavojui pačiam Vilniui, Lenkijos karinės vadovybės įgaliotinis plk. Rylskis pranešė bolševikų fronto lenkų karinei vadovybei, jog nelieka nieko kito, kaip atiduoti šį miestą lietuviams. V. Grabskio susitarimo su sąjungininkais ir Vilniaus perleidimo lietuviams klausimas liepos 13 d. dar buvo svarstomas J. Pilsudskio vadovaujamoje Lenkijos Valstybės Gynybos taryboje. Nerasus geresnės išeities, buvo nutarta Vilnių perduoti lietuviams. Kitą dieną apie tai buvo pranešta lenkų šiaurės vakarų fronto vadui gen. S. Šepticikiui. Tą pačią dieną šis įsakymas buvo gautas ir

Vilniuje¹⁹. Šie įvykiai sutapo su Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties pasirašymu.

Lenkams pralaimint ir traukiantis, ryškėjo galimybės atgauti ne tik Vilnių, bet ir visą Vilniaus kraštą. Todėl tik ką paskirtas Lietuvos armijos vadu gen. ltn. St. Nastopka 1920 m. liepos 12 d. išleido slaptą operatyvinį įsakymą armijai Nr. 1, kuriame paskelbė, jog „atėjo laikas paliuosuoti mūsų tėvynę nuo svetimtaučių – užgrobikų ir grąžinti savo senąją sostinę Vilnių“²⁰.

Armijai buvo įsakyta neatidėliotinai ir kategoriškai pasiūlyti lenkams apleisti užimtą Lietuvos teritoriją ir pasitraukti iki F. Focho linijos. Lietuvos kariuomenės daliniai turėjo sekti paskui besitraukiančius lenkus ir užimti Vilnių, prieš į jį įžengiant bolševikams.

Plk. ltn. K. Ladygos vadovaujama grupė (I, VII ir VIII pėst. pulkai, I, IV ir VI baterijos, I raitelių pulko 1,5 eskadrono ir 3 šarvuoti automobiliai – iš viso 9 batalionai, 12 patrankų ir kitos minėtos dalys) pirmiausia turėjo užimti liniją Merkinė–Druckūnai–Ganusiškiai–Daugirdiškiai–Rykantai–Bukiškis–Ažulaukė–Sužionys–Lakaja. Tolesnė užduotis buvo, gavus tam tikrą įsakymą, užimti Vilnių. Tuo atveju, jeigu grėstų pavojus, jog Vilnių užims bolševikai, grupės vadui suteikta teisė užimti miestą savo iniciatyva, nelaukiant įsakymo. Šarvuoti automobiliai turėjo būti atvežti arčiau Vilniaus geležinkeliu Vilniaus komendantūros traukiniais.

Mjr. Ig. Musteikio vadovaujama Daugpilio grupei (III, VI ir IX pėst. pulkai, Atskira baltgudžių kuopa, II ir III baterijos, geležinkelininkų kuopos būrys, I raitelių pulko pusė eskadrono – iš viso 8 batalionai ir kitos minėtos dalys) įsakyta palikti mažesnes jėgas Subatės–Lasseno

¹⁸ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegėdžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d. // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 119, l. 49.

¹⁹ Pr. Čepėnas. Naujųjų laikų Lietuvos istorija..., p. 586.

²⁰ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai // LCVA. F. 384, ap. 3, b. 67, l. 35.

dv.–Kazimieriškių dv.–pagal Kalkūnų–Laukesos dv.–iki Drūkšių ež. linijai saugoti ir stengtis užimti liniją Drūkšių ež.–Vidžiai–Švenčionys iki susisiekimo su Vilniaus grupės kairiuoju sparnu.

Karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama grupei (I atsargos batalionas ir V kuopa) nurodyta stovėti vietoje ir atidžiai stebėti lenkų veiksmus. Šią grupę nuo Vilniaus grupės skyrė Balbieriškio–Nemunaičio–Merkinės–Marcinkonių linija. Minėti punktai priklausė Vilniaus grupei. O pastarąją nuo Daugpilio grupės skyrė ši linija: Molėtai–Baltųjų Lakajų ež.–Lentupis. Šie punktai priklausė Daugpilio grupei.

Armijos rezervo viršininku paskirtam mjr. J. Laurinaičiui, l. e. II pėst. divizijos vado p. (II, IV ir V pėst. pulkai ir V, VII bei IX lengvosios baterijos ir haubicų baterija), įsakyta likti užimtose vietose (štabas – Jonavoje) ir būti visiškai pasiruošusiems žygiui. Visoms dalims, žygiuojančioms pirmyn, įsakyta vengti susidūrimų su bolševikais, o jiems užpuolus, energingai gintis²¹.

Liepos 12 d. Vilniaus miesto ir apskrities komendantu paskirtas kpt. Vl. Kurkauskas²² jau kitą dieną su jam pavaldžiomis karinėmis dalimis turėjo iš Kauno traukiniu išvykti Vilniaus link²³.

Lietuvos kariuomenės dalys liepos 13 d. užėmė geležinkelio liniją ir Ignalinos stotį, Kaltinėnus, Maišiagalą ir Pabradę²⁴.

Siekiant užimti Vilnių anksčiau už bolševikus, tos pat dienos 19 val. iš Kauno Vievio link

buvo išsiųstas pirmasis ešelonas su tik ką sudarytos Vilniaus m. ir apskr. komendantūros daliniais bei 3 šarvuočiais, o netrukus ir antrasis – su V pėst. DLK Kęstučio pulko batalionu. Liepos 14 d. pavakariu atvykus į Vievio stotį, buvo pertvarkytas traukinio sąstatas. 16 val. 30 min. pirmasis ešelonas, o po pusvalandžio ir antrasis pajudėjo Vilniaus link. Pavažiavus 6 km nuo Vievio, tarp Kazimieriškių kaimo ir Joteliūnų dvaro traukinį netikėtai užpuolė lenkų reguliariosios kariuomenės daliniai, dar neturėję įsakymo nekludomai praleisti Lietuvos kariuomenę į Vilnių. Pamatę, jog lietuvių jėgos nedidelės, lenkai atidengė smarkią ugnį ir norėjo traukinį apsupti. Lietuviai spėjo iš traukinio iššokti ir išsisklaidyti. Kuopoms susitvarkius, buvo atidengta šautuvų ir kulkosvaidžių ugnis, lenkų jėgos išblaškytos ir priverstos trauktis. Kautynės užtruko apie 4 val. Sutemus batalionas, nežinodamas, ar priešas sumuštas, ar pasitraukė, visą naktį išstovėjo kautynių lauke. Rytą kovos lauke buvo rasta daug nukautų ir sužeistų lenkų kareivių. Tarpukario Lietuvos karinėje spaudoje teigiama, jog vien V pėst. DLK Kęstučio II kuopos bare buvo per 100 žuvusių ir daugiau kaip dukart tiek sužeistų priešų karių. Šiose kautynėse ypatingu narsumu pasižymėjo kpt. K. Remeza, viršila E. Lesingas, grandinis F. Daugėla ir eil. J. Starkus. Priešai nukovė 1 bataliono kareivį ir sužeidė 2 karininkus bei 9 kareivius²⁵.

Kazimieriškių kautynės dar kartą parodė, jog žodžiais Vilniaus atidavimas lietuviams, o kariniu smūgiu to atidavimo sutrukdytas buvo tik viena ryški lietuviškosios J. Pilsudskio federalistinės politikos ilgus ankstesnių ir vėlesnių dvių metų veiksmų grandinės grandis. Ji dar labiau

²¹ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai // LCVA. F. 384, ap. 3, b. 67, l. 35.

²² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei // LCVA. F. 384, ap. 1, b. 23, l. 35.

²³ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai // Ten pat, ap. 3, b. 67, l. 35–37; Armijos rezervo viršininko 1920 m. liepos 13 d. slapta operatyvinis įsakymas Nr. 1 // Ten pat, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 27–28; 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei // Ten pat, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 221.

²⁴ Mūsų kariuomenės bei krašto gynybos organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų // Karys. Kaunas, 1930, Nr. 28, p. 542.

²⁵ Vyr. lt. Lesnickas. V pėst. DLK Kęstučio pulkas // Karys. Kaunas, 1927. Nr. 28, p. 254–255; V. V. Vilniaus miesto komendantūra // Karys. Kaunas, 1937. Nr. 3, p. 63.

pagilino lietuvių tautos įsitikinimą, jog tuometine lenkų politika pasitikėti negalima.

Taigi nors lietuvių kariuomenė Kazimieriškių kautynės su lenkais baigėsi sėkmingai, žygiavimą į Vilnių kuriam laikui sutrukdė. O G. Gajaus vadovaujamas bolševikų III korpusas, žaibišku greičiu verždamasis pirmyn, liepos 14 d. popietę užėmė miestą ir aplenkė lietuvius, kurių VII pėst. pulko ltn. Juozo Černiaus vadovaujama VII kuopa su husarų būriu įžengė į Vilnių liepos 15 d. apie 14 val. Tuo ji atliko svarbų uždavinį – užfiksavo Lietuvos kariuomenės įžengimą į savo sostinę.

Netrukus, tą pačią dieną, pro Rykantus į Vilnių atvyko ir I pėst. divizijos vadas plk. ltn. K. Ladyga drauge su Vilniaus m. ir apskr. komendantūrai skirtais daliniais. Visų tautų Vilniaus gyventojai juos džiaugsmingai sutiko. Miestas pasipuošė lietuvių tautinėmis vėliavomis²⁶. Kadangi jau galiojo liepos 12 d. pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, pripažinusi Vilnių Lietuvai, Raudonoji armija nesipriešino lietuvių kariuomenės dalinių įžygiavimui į miestą.

Į Vilnių atvykusios Lietuvos kariuomenės dalys greit iš jo pasitraukė, nes norėta išvengti nesusipratimų su bolševikais dėl jų varytos propagandos tarp karių lietuvių. Vilniaus miesto valdymas iki 1920 m. rugpjūčio 26 d. faktiškai buvo rusų bolševikų žinioje. Jame tebuvo likusi lietuvių Vilniaus komendantūra, kuri budriai sekė, kad bolševikai neterorizuotų vietos gyventojų. Taktiškas ir energingas Vilniaus miesto komendantas kpt. Vl. Kurkauskas tuo sudėtingu laikotarpiu daug gero nuveikė vietos gyventojams²⁷.

Liepos 16 d. Vilniaus atgavimo proga Kaune įvyko didelė manifestacija. Steigiamojo Sei-

mo nariai kun. M. Krupavičius, V. Požėla, kun. J. Tumas ir kt. sakė karštas kalbas. Žmonių minia nuo Steigiamojo Seimo rūmų patraukė prie prezidentūros, Ministrų kabineto, Krašto apsaugos ministerijos, prancūzų ir anglų misijų. Visur buvo sakomos kalbos, giedami himnai. Ypač įspūdinga buvo prie anglų misijos, kur kun. J. Tumas pasakė labai jausmingą kalbą, dėkodamas anglams už jų palankumą Lietuvai. Orkestras sugrojo anglų ir Lietuvos himnus, minia šaukė „Valio, Anglija!“ Anglų misijos vardu minią sveikino plk. R. B. Vard’as²⁸.

3. Lenkų brigados nuginklavimas ir internavimas

Raudonoji armija, užėmusi Vilnių, užkirto kelią kai kuriems lenkų daliniams tvarkingai pasitraukti. Vienas iš tokių buvo lenkų plk. S. Paslavskio vadovaujama IV brigada, liepos 14 d. buvusi tik už kelių kilometrų į šiaurę nuo Vilniaus.

Reikia pažymėti, jog tiek lietuvių, tiek lenkų karinėje literatūroje apie šios brigados tolesnį likimą pateikiama nemažai prieštarų teiginių. Vienur tvirtinama, jog ji buvo nuginkluota Maišiagalos apylinkėse, kitur – apie Kaišiadoris ar Krūonį. Be to, kalbant apie brigados dydį bei ginkluotę taip pat pateikiami labai skirtingi skaičiai.

Aišku tai, jog liepos 14 d., sužinojęs, kad Vilnius jau bolševikų užimtas ir nebegalima eiti pietų ir pietryčių kryptimi, plk. S. Paslavskis įsakė brigadai susitelkti prie Vilniaus–Maišiagalos vieškelio Bondarių apylinkėje. Supratęs, jog prisijungti prie kitų lenkų dalinių galimybės nėra, jis paliko brigadą vadovauti savo pavadootojui papulk. Modelskiui, o pats nuvyko iš pra-

²⁶ J. Petruitis. Laisvę ginant. Čikaga, 1952, p. 36.

²⁷ K. Žukas. Žvilgsnis į praeitį. Čikaga, 1959, p. 283–284.

²⁸ Ats. plk. J. Petruitis. Mūsų žygiai. Kaunas, 1937, t. 2, p. 37.

džių į Maišiagalą, o paskui į Vievį tartis su lietuvių valdžios atstovais dėl pasidavimo sąlygų. Liepos 15 d. Vievyje buvo pasirašyta kapituliacijos sutartis, kuria remiantis lenkų kariai turėjo sudėti ginklus ir vykti į lietuvių stovyklas. Papulk. Modelskio aiškinimu, jo vedamą pagrindinę vorą prie Geišiškių bažnytkaimio, netoli Neries upės, užpuolė bolševikai. Lietuvių konvojui pabėgus, brigados daliniai susirėmė su bolševikais ir juos atmušė. Todėl brigados padėtis pasikeitė, sutartis su lietuviais atseit nebeteko teisinės galios. Visgi papulk. Modelskio daliniai, dvi dienas žygiavę Lietuvos teritorija, toliau ieškojo lietuvių daliinių, kuriems galėtų pasiduoti, ir liepos 18 d. juos surado Žiezmarių apylinkėje²⁹.

Kelia abejonių teiginys, jog brigadą ties Geišiškėmis užpuolė bolševikai. Ši vietovė buvo jau lietuvių kariuomenės užnugaryje ir bolševikams žygiuoti į Lietuvos gilumą tuo metu nebuvo prasmės. Galima manyti, jog lenkai, lydimi negausaus lietuvių konvojaus, nutarė juo atsikratyti ir bandyti prasiveržti prie savųjų. Tokią prielaidą patvirtina ta aplinkybė, jog lenkų brigada, persikėlusį į kairįjį Neries krantą, buvo Vievio apylinkėje, iš kur, perėjusi Kaišiadorių–Kauno geležinkelio liniją, pasuko į vakarus. Žygiavo sparčiai, naktimis per miškus, vengė didesnių kelių ir gyvenviečių. Apėjusi Kaišiadoris iš šiaurės vakarų pusės, pasuko į pietus, Kruonio link, vengdama susitikti su didesnėmis lietuvių kariuomenės jėgomis. Tuo metu lietuvių kariuomenės dalys buvo nužygiavusios Vilniaus link ir lenkų brigada atsidūrė tolimame mūsų kariuomenės užnugaryje.

Labai skiriasi ir įvairių autorių nuomonės dėl minėtos brigados sudėties ir jos karių skaičiaus. Antai karin. J. Petruičio tvirtinimu, joje

²⁹ Dr. A. Rukša. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 447–449.

buvo apie 3000–3500 vyrų³⁰, K. Ališausko teigimu – apie 60 karininkų ir 800–900 kareivių, o P. Žilys mini 3500 karių³¹. Dr. A. Rukša įsitikinęs, jog arčiausiai tikrovės bus lenkų papulk. Modelskio pateiktas internuotųjų skaičius – apie 2000³².

II pėst. DLK Algirdo pulko vadovybė žinojo, jog lenkų brigada yra mūsų kariuomenės užnugaryje. Armijos vadas gen. ltn. St. Nastopka 1920 m. liepos 16 d. II divizijos vadui gen. ltn. M. Katchei pasiųstoje telefonogramoje Nr. 666 pranešė, jog iš Žaslių į Kaišiadoris žygiuoja internuota lenkų brigada, Vievio rajono miškuose nemažai ginkluotų lenkų grupių. Jis įsakė tuojau vieną batalioną pasiųsti į Vievį, o kitus du – į Kaišiadoris ir lenkus nuginkluoti³³.

Buvo įsakyta II pėst. pulko raitųjų žvalgų komandai sekti brigados judėjimą. Komanda brigados nesusekė, ieškojo į rytus nuo Kaišiadorių ir Žiezmarių, o brigada apėjo Kaišiadoris iš vakarų pusės. Ji buvo pastebėta, kai pasuko į pietus Kruonio link ir perėjo geležinkelį Kaišiadorys–Kaunas. Ankstyvą liepos 18 d. rytą II pėst. pulko III bataliono vadui kpt. J. Petruičiui buvo įsakyta brigadą pasivyti, nuginkluoti ir internuoti³⁴.

Gavęs įsakymą, kpt. J. Petruitis nurodė kpt. E. Noreikai surinkti visas Gudienos kaimo, kur stovėjo batalionas, pastotes bei visą savo gurgulę ir, gerai apsiginklavus, vyti lenkų brigadą. Pakeliui Žiezmaruose dar buvo paimta morkomoji kuopa. Lenkų brigada buvo aptikta poilsiaujanti prie Vekonių kaimo, 3 km nuo

³⁰ J. Petruitis. Laisvę ginant, p. 45; 47.

³¹ K. Ališauskas. Istorinės pastabos // Karys. Bruklinas, 1974, Nr. 2, p. 54.

³² Dr. A. Rukša. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 452.

³³ Armijos vado gen. ltn. S. Nastopkos 1920 m. liepos 16 d. telefonograma Nr. 666 II divizijos vadui // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 218, l. 1.

³⁴ K. Ališauskas. Istorinės pastabos..., p. 54.

Kruonio, ir apsupta. Pasiduoti brigada nenorėjo, bet paaiškinus aplinkybes, kad bolševikai jau prie Gardino ir t. t., ji sutiko sudėti ginklus. Buvo nuginkluoti 54 karininkai, 1050 kareivių, paimitos 8 patrankos, 190 arklių, daug kulkosvaidžių, ypač lengvųjų, 51 vežimas, 9 virtuvės ir kito turto³⁵.

Iš šios vietos brigada buvo nugabenta į Kaišiadoris, pasodinta į traukinį, nuvežta į Kauną ir perduota Kauno miesto karo komendantui. Šį uždavinį atliko II pėst. pulko VII kuopa, vadovaujama lt. A. Butkevičiaus. Ginklai buvo perduoti kpt. E. Noreikai, kuris juos nugabeno į Kaišiadoris. Artileriją ir gurguolę į Kaišiadoris nugabeno kpt. J. Banys³⁶. Kaišiadorių karo komendanto sudarytos komisijos apskaičiavimu, traukdami lenkų kariuomenę padarė nuostolių už 153 547 auksinus³⁷.

Internuoti lenkų kariai, kurių buvo daugiau kaip 2000, vėliau iš Kauno buvo perkelti į Vilkaviškio kareivines. Ten jie buvo laikomi gana laisvai, jiems buvo leista išeiti iš kareivinių, jautėsi gerai. Sužinoję, kad rugpjūčio 17–20 d. bolševikų M. Tuchačevskio vadovaujamos armijos buvo sumuštos prie Vyslos, ėmė bėgti pas savuosius. Apsauga buvo silpna, nors vėliau, įvykus konfliktui su lenkais prie Seinų, ji buvo sustiprinta³⁸.

4. Bolševikai Vilniuje

Kaip jau minėjome, 1920 m. liepos 14 d. bolševikų III korpuso, vadovaujamo G. Gajaus, spau-

dimas buvo toks ūmus, jog lenkų karinė vadovybė turėjo apleisti Vilnių nespėjusi ištuštinti didelių savo sandėlių. Plėšdami ir degindami dvarus bei kaimus, bolševikai įžengė į Vilnių. Čia jie plėšė viską, kas, jų nuomone, buvo buržujiška. Kurį laiką bolševikai liovėsi vyti lenkus ir šie galėjo per Gardiną tvarkingai trauktis Varšuvos kryptimi. Tik vyriausiajai bolševikų vadovybei griežtai įsakius, po kelių dienų lenkų persekiojimas buvo tęsiamas.

Kadangi atsitraukdami lenkai sunaikino geležinkelių tiltus, bolševikų IV armijos štabas, buvęs Polocke, tik rugpjūčio 6 d. atvyko į Vilnių. Jis įsikūrė buvusio apygardos teismo rūmuose Jurgio prospekte. Štabo darbuotojai buvo apgyvendinti prabanguose pasitraukusios iš Vilniaus lenkų inteligentijos butuose. Ypač daug tokių tuščių butų, paliktų prižiūrėti tarnams, buvo Antakalnyje.

Lietuvos valdžios suverenitetui palaikyti sostinėje palikta komendantūra, turėjusi dvi pėstininkų kuopas, šiuo atžvilgiu maža ką tegalėjo nuveikti. Be komendantūros, Vilniuje dar savarankiškai funkcionavo lietuvių paštas, kuris iš Kauno ir atgal buvo vežiamas automobiliais su lietuvių kareivių sargyba.

Įsikūrusi Vilniuje, sovietų valdžia su Lietuvos vadovybe visiškai nesiskaitė. Į miestą atvyko daugybė įvairių įstaigų darbuotojų, armijos ir divizijos politiniai ir vykdomieji skyriai ir kt. Prasidėjo sistemingas ir organizuotas prekybos ir pramonės plėšimas. Bent šiek tiek vertingesni daiktai buvo nacionalizuojami sovietų valdžios naudai. Į Maskvą buvo siunčiami traukinių ešelonai su dirbtuvių ir fabričių mašinomis, įvairiomis medžiagomis, privačių parduotuvių turtu, spaustuvių įranga. Ypač nukentėjo žinomas Durončos tabako fabrikas.

Nesutarė tarpusavyje ir patys bolševikai: vienai reikalavo traukinius panaudoti kariuomenei į Gardiną, Balstogę bei kitas vietas pervežti,

³⁵ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31) // LCVA. F. 510, ap. 1, b. 9, l. 46.

³⁶ Lenkų brigados nuginklavimas 1920 m. liepos 18 d. // Ten pat, f. 384, ap. 3, b. 66, l. 111.

³⁷ Ten pat, l. 147–153.

³⁸ K. Ališauskas. Istorinės pastabos..., p. 54.

o įvairūs vykdomųjų komitetų bei „čekos“ agentai norėjo traukiniais Maskvos kryptimi gabenti prisiplėštą turą. Geležinkelio stotyje susikaupe daug turto, kilo sąmyšis.

Raudonoji armija Vilniuje ir Vilniaus krašte elgėsi kaip okupacinė kariuomenė ir ėmė vykdyti okupacinės valdžios politinius siekimus. Nors Vilnius jau priklausė Lietuvai, sovietų valdžia jame sudarė revoliucinį komitetą, kurio pirmininku buvo paskirtas su Vilniaus miestu nieko bendra neturėjęs, seniai palikęs Lietuvą ir gyvenęs Maskvoje tipiškas mitingų oratorius bolševikas R. Muklevičius, o nariais – Z. Aleksa-Angarietis ir K. Cichovskis. Taip pat buvo sudaryti Švenčionių ir Trakų apskričių revkomai³⁹.

Vilniaus revoliucinis komitetas, įsikūręs Jurgio prosp. Nr. 13, siekė įvesti kontrolę pramonės įmonėse ir prekybos įstaigose, numatė išrinkti darbininkų komitetus, kurie turėjo perimti dvarų valdymą. Politiniam darbui Rytų Lietuvos dalyje vykdyti buvo atsiųsta komunistų grupė, kurioje buvo CK nariai Z. Aleksa-Angarietis, K. Cichovskis, R. Muklevičius, J. Olskis ir K. Giedrys. Komunistai net pradėjo leisti savo laikraščius, kuriuose ragino gyventojus ruošti ginkluotam sukilimui⁴⁰. Kartu jie liepos 22 d. uždarė laikraštį „Nepriklausoma Lietuva“, o liepos 25 d. – ėjusį lietuviškos pakraipos lenkų kalba „Echo Litwy“⁴¹.

Lietuvių valdžia, matydama bolševikų saviavaliavimus, plėšimus, protestavo dėl priešiškos jų veiklos, nurodydama pasirašytą su Lietuva taikos sutartį. Lietuvos atstovams nurodžius revkomui, jog Vilnius Raudonosios armijos užimtas laikinai ir raudonarmiečiai turės jį palikti,

nedviprasmiškai buvo pareikšta, jog jeigu pastarieji pakartos panašius bandymus, bus pasiųsti į kalėjimą, o jokios lietuvių valdžios nėra ir revkomai apie ją visai nieko nežino⁴².

Siekdama išvengti nesusipratimų tarp lietuvių ir bolševikų kariuomenių, Lietuvos kariuomenė vadovybė liepos 19 d. sudarė komisiją iš gen. lt. M. Katchės, mjr. J. Bylos, kpt. A. Zubrio ir kpt. P. Rusecko, kuri liepos 22 d. Vilniuje su rusų atstovais nustatė tarp kariuomenių laikiną skiriamąją liniją: Ščepkos–Goduciškiai–Goduciškių traktas–Švenčionys–Švenčionėliai–Trakai–Varėna–Gardinas–Sydras, visus šiuos išvardytus punktus priskiriant rusų armijai. Ši linija buvo nustatyta vadovaujantis rusų armijos generalinio štabo 1912 m. liepos 12 d. žemėlapiu. Lietuvos karinė vadovybė savo kariuomenės dislokavimą už skiriamosios linijos numatė nedelsdama pradėti ir užbaigti iki liepos 26 d. Lietuvių karo komendantūra turėjo pasilikti Vilniuje. Be abiejų šalių kariuomenių vadovybių leidimo skiriamosios linijos negalėjo pereiti nei kariniai daliniai, nei pavieniai asmenys. Pirmiau išvardytos priemonės buvo pripažintos laikinomis ir turėjo galioti iki atskiros abiejų vyriausybių susitarimo⁴³.

Liepos 25 d. apie šią nustatytą laikiną skiriamąją liniją buvo pranešta raštu ir bolševikų kariuomenės grupės vadui Švenčionyse⁴⁴.

Tačiau bolševikai ir toliau nebuvo visiškai lojalūs okupuotame Lietuvos krašte. Jų „črevyčaika“ aktyviai veikė užimtose apylinkėse. Buvo gaunama žinių apie lietuvių veikėjų (kunigų,

³⁹ I. Danilovas. Vilniuje prie bolševikų // Karo archyvas. Kaunas, 1925, t. 2, p. 180–181.

⁴⁰ Lietuvos armijos vado gen. lt. St. Nastopkos 1920 m. liepos 22 d. raštas Lietuvos teritorijoje laikinai buvusios Rusijos kariuomenės vadovybei // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 10, l. 181.

⁴¹ Ežerėnų grupės štabo viršininko 1920 m. liepos 25 d. skubus operatyvinis pranešimas Nr. 86 Rusijos kariuomenės Švenčionių grupės vadui // Ten pat, l. 182.

armiečiai greičiau trauktųsi iš Lietuvos pripažintos teritorijos, visų pirma Vilniaus. Išsikraustyti iš miesto buvo nustatytas 3 dienų terminas⁷². Vilnių buvo įsakyta užimti IV, VII ir VIII pėst. pulkams, I ir VI baterijoms bei šarvuočiams „Aras“ ir „Šarūnas“.

Gavęs įsakymą, IV pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas, vadovaujamas kpt. J. Variakojo, rugpjūčio 26 d. iš Vievio per Rykantus žengė į Vilnių⁷³. VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko vadui plk. ltn. Edv. Adamkavičiui dar rugpjūčio 22 d. buvo įsakyta grupuoti pulką Bezdonių–Petrovkos rajone ir dešiniuoju sparnu žygiuoti Vilniaus link, laikantis Neries upės, ir supti miestą kairiuoju sparnu. Rugpjūčio 26 d. visas pulkas žengė į Vilnių. Vietos gyventojų džiaugsmas buvo neapsakomas: pulko vadas ir karininkai apdovanoti gėlėmis, Pilies kalno bokštas pasipuošė lietuviška tautine vėliava⁷⁴.

VIII pėst. pulkas (vadas – mjr. J. Čaplikas) buvo armijos rezerve ir stovėjo Jonavoje. Rugpjūčio 24 d. jis geležinkeliu buvo pervežtas į Lentvarį, o po poros dienų pasiekė Vilnių ir apsisistojo buv. Ignatjevo kareivinėse⁷⁵.

I baterija, vadovaujama kpt. V. Griganavičiaus, rugpjūčio 25 d. išvyko iš Arnionių dvaro (į šiaurę nuo Pabradės) ir kitą dieną, prieš įeidama į miestą, saljutavo 21 artilerijos šūviu. VI baterija (vadas – vyr. ltn. G. Šmidtas) iš Ausieniškių (Vievio r.) į Vilnių taip pat atvyko rugpjūčio 26 d.⁷⁶ Tą pačią dieną Vilnių pasiekė ir šarvuočiai „Aras“ bei „Šarūnas“, iki to laiko buvę Vievyje.

Vilniaus atgavimo proga krašto apsaugos ministras, l. e. vyr. kariuomenės vado p. plk. ltn. K. Žukas Lietuvos kariuomenei, išvadavusiai senąją sostinę, pareiškė padėką⁷⁷.

7. Siekimas atgauti Gardiną

1920 m. rugpjūčio pabaigoje, bolševikams prie Vyslos patyrus pralaimėjimą ir skubiai traukiantis, o frontui artėjant prie Lietuvos sienų, krašto vadovybei iškilo naujų, sudėtingų uždavinių. Iki to laiko buvo svarbiausia atkurti valstybės sienas, pašalinti bolševikus iš savo teritorijos, dabar, iš esmės keičiantis padėčiai, reikėjo pasiruošti tiems naujiems uždaviniams spręsti.

Dar Vilniaus atgavimo iš bolševikų išvakarėse Lietuvos kariuomenės vadovybėje buvo įvykdyti reikšmingi organizaciniai pertvarkymai. Rugpjūčio 23 d. ėjęs I pėst. divizijos vado pareigas plk. ltn. K. Ladyga, jau pasižymėjęs kovose su bolševikais ir bermontininkais, buvo paskirtas krašto apsaugos ministro pirmuoju padėjėju rikiuotės srityje (vadinamuoju armijos vadu). Buvęs armijos vadas gen. ltn. St. Nastopka tapo I pėst. divizijos vadu. Ėjęs II pėst. divizijos vado pareigas rusų kilmės plk. K. Kleščinskas, vienintelis baigęs karo akademią ir jau ėjęs divizijos štabo viršininko pareigas carinėje kariuomenėje Pirmojo pasaulinio karo metu, buvo paskirtas generalinio štabo viršininku. Vietoj jo II pėst. divizijai ėmė vadovauti plk. V. Grigaliūnas-Glovackis⁷⁸. Buvo padaryta ir kai kurių kitų pakeitimų.

Bolševikams skubiai traukiantis ir jų XV armijai Augustavo rajone pareiškus norą pasiduoti lietuvių kariuomenei, tik ką paskirtas armijos vadu plk. ltn. K. Ladyga įsakė Marijampolės gru-

⁷² M. Biržiška. Dėl mūsų sostinės, d. 2, p. 210.

⁷³ K. Sabaly. Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga // MAB RS. F. 205–231, l. 5.

⁷⁴ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d. // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 49, l. 51, 58–60.

⁷⁵ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei // Ten pat, b. 14, l. 17–18.

⁷⁶ VI baterijos dienynas 1919–1921 m. // Ten pat, b. 29, l. 11–13.

⁷⁷ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei // Ten pat, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 256.

⁷⁸ Ten pat, l. 253.

Išsklaidytos Marijampolės grupės dalys pasitraukė į liniją: Vižainis–Cipliškės–Žagariai–Beržininkai–Rudauka–Golyńka⁹².

Taigi Gardino operacija savo tikslo nepasiekė. Apginti Suvalkiją ir užimti Gardiną negausiai Marijampolės grupei buvo per sunkus uždavinys. Lietuvos teritoriją vaduojamoji misija nutrūko.

Išvados

Nuo pat Nepriklausomybės atgavimo įtemptų ir sudėtingų tarpvalstybinių santykių su gretima Lenkija raidoje Lietuvai itin reikšmingas buvo 1920 m. liepos–rugpjūčio laikotarpis. Jo svarbą sąlygojo tam tikri veiksniai: nepalankiai susiklostę kariniai veiksmai su rusais bolševikais, privertę lenkus, nors ir nenoromis, švelninti savo politiką Lietuvos atžvilgiu ir liepos 4 d. pripažinti ją *de facto*, sąjungininkų reikalavimu Spa konferencijoje liepos 10 d. Lenkijos priėmiami įsipareigojimai perleisti Lietuvai Vilnių bei jo kraštą ir liepos 12 d. Maskvoje pasirašyta taikos sutartis su Sovietų Rusija, ne tik pripažinusi Lietuvą nepriklausoma, suverenia valstybe, bet ir nustačiusi jos sienas.

Laikydamosi neutralumo Sovietų Rusijos ir Lenkijos karinio konflikto metu Lietuvos politinė bei karinė vadovybė, siekdama greitai atgauti anksčiau lenkų užimtas teritorijas, ėmėsi aktyvių diplomatinių priemonių ir neretai panaudodavo savo ginkluotąsias pajėgas lenkų pasipriešinimui likviduoti.

⁹² *Vyr. ltn. Tarasovas. Marijampolės grupės operacijos...*, p. 238.

Didelį pavojų šalies suverenumui buvo sukėlę ir bolševikai, kurie, persekiodami besitraukiančius lenkus, užėmė Vilnių bei jo sritį ir pasijuto esą lyg okupuotame krašte: ėmė nebesiskaityti su Lietuvos vadovybe, savivaliauvo ir net ruošė ginkluotą sukilimą teisėtai valdžiai nuversti. Tik kai patyrė skaudų pralaimėjimą prie Varšuvos, jų išdidumas sparčiai išblėso. Lietuvos vyriausybei griežtai pareikalavus apleisti Vilnių, o to nevykdant pagrasinus prieš juos panaudoti ginkluotą jėgą, bolševikai tapo sukalbamesni ir lietuvių reikalavimams pakluso. Taip buvo užkirstas kelias jų užmačioms realizuoti.

Siekdama įsitvirtinti 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartyje su Sovietų Rusija nurodytose pietinėse teritorijose, Lietuvos karinė vadovybė neišvengė ir didelių klaidų. Nors iš netolimos praeities įvykių gerai žinodama, jog lenkai neišsizadės pietinės Suvalkijos žemių, ji ir aptariamuoju laikotarpiu tinkamai neįvertino jų politinių bei strateginių tikslų ir galimų veiklos metodų. Atsigavusiems po nesėkmingų kovų su bolševikais lenkams artėjant prie Lietuvos sienų, karinė vadovybė pagrindinį dėmesį sutelkė Gardinui užimti, o Pietų Suvalkijoje išdėstė tik negausias, neturinčias rezervų ir išsklaidytas po visą frontą Marijampolės grupės dalis, kurios negalėjo atsilaikyti lenkų spaudimui. Nebuvo atsižvelgta ir į tą aplinkybę, jog tiek Kaune vykusiomis lenkų ir lietuvių derybomis, tiek lenkų pažadais santarvininkams nepulti Lietuvos buvo tik siekiama užmigdyti lietuvių vadovybės budrumą ir lengviau užimti pietinę Suvalkiją. Mінėtos klaidos neigiamai atsiliepė ir vėliau vykusioms kovoms su lenkais.

LITHUANIA'S ATTEMPTS OF THE 1920 SUMMER TO RECOVER ITS LANDS OCCUPIED BY THE POLES

Vytautas Lesčius

Summary

Complicated and hostile relations between Poland and Lithuania developed since the very beginning of the restored independence. The Polish ruling strata of society were unwilling to recognize independent Lithuania and resorted to diverse measures to subjugate her. Under the pretext of the fight against the bolsheviks, the Poles occupied a vast territory of Lithuania by the beginning of the 1920 summer. A state of undeclared war arose between Lithuania and Poland.

Due to the adverse military actions against the bolsheviks, the Poles were forced to mitigate their policy with respect to Lithuania. On July 4th, 1920, reluctant as they were, the Poles recognized Lithuania de facto and, within a few days, they committed themselves to the allies to make over Vilnius and its

region to Lithuania. Under the peace treaty of July 12th, 1920, concluded with Soviet Russia, Lithuania was recognized as an independent and sovereign state and its borders were delineated.

With the Poles in full retreat from Lithuania, a good opportunity presented itself for recovering the other lands which had been formerly occupied by the Poles. The Lithuanian troops started successful actions to fulfil this task and by the end of 1920 they had liberated nearly all the lands which by the peace treaty of July 4th of the same year had been defined as Lithuania's territory. Unfortunately, this task was not brought to an end, for having defeated the bolsheviks near Warsaw, the Poles renewed their intrusion into the southern territories of Lithuania.

Įteikta 2003 05 15

Priimta spausdinti 2004 05 18